

Розвиток та сучасність поняття банкрутства

А. І. Суббот

доктор юридичних наук, професор кафедри спеціальних дисциплін та організації професійної підготовки Національного університету державної податкової служби України

У статті розглянуто найбільш поширені поняття банкрутства та процесу, досліджено виникнення та становлення цього інституту у світі та в Україні. Викладено й охарактеризовано значення вдосконаленого визначення банкрутства у новій редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

А. А. Суббот

здобувач Національного університету державної податкової служби України

Ключові слова: поняття банкрутства, процес банкрутства.

В статье рассмотрены наиболее распространенные понятия банкротства и процесса, исследованы возникновения и становления данного института в мире и в Украине. Изложено и охарактеризовано значение усовершенствованного определе-

ния банкрутства в новой редакции Закона Украины «О восстановлении платежеспособности должника или признании его банкротом».

Ключевые слова: понятие банкротства, процесс банкротства.

The article reviews the most common concept of bankruptcy and the process in general, investigated emergence and establishment of the institution in the world and in Ukraine. Expounded and characterized values improved definition of bankruptcy in the new wording of the Law of Ukraine «On restoring the debtor's solvency or bankruptcy».

Keywords: concept of bankruptcy, bankruptcy procedure.

Банкрутство без перебільшення можна назвати одним із основних засобів вирішення проблеми неплатоспроможних підприємств. За довгу історію становлення інституту банкрутства це явище, як завершена врегульована процедура, набуло чіткого визначення.

Безумовно, визначення сутності банкрутства є складним правовим завданням, адже це явище може розглядатися з різних точок зору, що фактично правильно. Але з метою правового регулювання банкрутства доцільно все ж виокремити одне найбільш повне та вірне.

Тож актуально для вирішення правових проблем регулювання економічних взаємозв'язків звернутися до суті проблемного явища, дослідити джерельні першопричини інституту, який, на жаль, не є якісно фактично сформованим, хоча матеріальна необхідність через це проковує ряд ускладнень.

Теоретичною базою дослідження є низка публікацій відомих юристів та економістів, де вони піднімають тему банкрутства; таких, як В. В. Вітрян-

ський, А. Володін, П. Баренбой, В. Лопач, С. Зінченко, Н. Лівшиц, О. Нікітіна, Ю. Світ та ін. Це говорить про те, що тема банкрутства зацікавила достатньо велике коло учасників господарського обороту.

Враховуючи вищевикладене, маємо на меті з'ясувати основні визначення та, звернувшись до сутності банкрутства, як явища та як процесу, простежити і узагальнити в сутнісному зіставленні поняття одного правового інституту.

Об'єктом вивчення у цій роботі є відносини у сфері економічної діяльності підприємств, а саме явища неспроможності та процесу банкрутства.

Щодо предмета дослідження, то відповідно ознайомлено та проаналізовано термін «банкрутство», явище банкрутства підприємств та процедура ліквідації.

Методологічною основою, базисом, за яким виконується розгляд питань, визначених метою дослідження, є поєднання емпіричних методів наочного наведення основних думок вчених та законотворців щодо предмета статті та викладення власних думок і узагальнених висновків з цих питань.

Розгляд питань, що становлять об'єкт дослідження, крізь призму сучасних правових інтеграційних процесів передбачає наукова новизна роботи.

Сьогодні банкрутство сприймається як невід'ємне явище сучасної економічної системи, частиною її об'єктивної єдності закономірно пов'язаних між собою явищ і процесів економічного життя. На початку формування банкрутство також, як елемент цієї системи, певним чином пов'язувалось із упорядкованістю економічних зв'язків (відносин) між виробниками і споживачами матеріальних та нематеріальних благ. Оскільки такі відносини (економічні зв'язки) з'явилися досить давно, походження терміна «банкрутство» сягає витоків ринку.

Загальноприйнятим є те, що сучасне слово «банкрутство» походить від двох латинських слів: *bankus* та *ruptus*, що означають відповідно «лавка» та «зламаний». Пояснити таке походження терміна можна тим, що тодішні купці, які виконували дещо більш примітивні, ніж сучасні банки, функції та здійснювали свою діяльність коло лав, тому й іменувались як лави, за якими проходили різні операції, а у випадку розорення власника такої лави вона ламалась або перекидалась, що й означало банкрутство. Пізніше в латинському закріпився сталий вираз «*banco rotto*», що означав вже «розбитий банк». Далі цей термін мігрував до італійської мови, де звучав як «*bancarotta*». А в українській мові термін запозичено з французького слова «*banqueroute*».

Природно, оскільки відповідно до аналогій переважної більшості сфер людської діяльності, позначення фінансового стану банкіра також стало означати процедуру вирішення питання його неспроможності (переважно шляхом почастинної розплати з кредиторам майном, яке залишилось у банкрута).

Крім того, доцільно підкреслити, що протягом розвитку інституту банкрутства використовувалися різні терміни для визначення стану боржника, коли він був не в змозі виконувати свої зобов'язання через брак коштів або майна. Наприклад, у середньовічних джерелах права італійських міст у ті часи для означення банкрутства використовувались терміни «*fuggitivi*» та «*decoctor*». Термін «*fuggitivi*» застосовувався у випадках, коли неспроможний боржник втікав від своїх кредиторів, «*decoctor*» брав початок від «*decoquo*», що означало поступове зменшення майна боржника. Тих осіб, які припинили платежі, статути називали «*falliti*» або «*falentes*» [1]. Хоча у цей період історії населення Європи схилилося перед культурою Древ-

ньої Греції і Древнього Риму та намагалося відродити її, існування таких термінів (відмінних від початкового латинського варіанта) в італійському законодавстві демонструє потребу власного визначення і уточнення банкрутства у законодавстві. А це підтверджує загальну необхідність регулювання зазначеної процедури, а отже, й значне поширення її серед торгово-грошових відносин. Також доцільно висунути припущення про різне смислове навантаження на банкрутство латинського походження та самостійних термінів італійського законодавства, які по своїй суті в нашому сучасному розумінні означають те ж саме.

Визначивши походження власне терміна, слід звернути увагу й на історію цього явища. У вітчизняній історії перші згадки про неспроможність зустрічались в XII-XV ст. у «Руській правді» (правовий документ XI-XII ст.), де в ст. 54 йдеться про особливе становище купця в його грошових і товарних операціях, на яке не поширюється право отримання кредиту звичайним громадянином. Банкрутство, втрата купцем взятих у борг грошей не тягли за собою кримінальної відповідальності. Йому давалась можливість заповнити втрачене і в розстрочку виплатити борг. Ця пільга не поширювалася на купця, що втратив капітал в результаті пияцтва та інших негожих дій. У статті 55 встановлювалась черговість відшкодування боргів, яка залежала від становища кредиторів. У першу чергу віддавалися князівські гроші, потім борги приїжджого купця, а потім борги місцевих купців, які ділили між собою залишок [2]. Існування правових норм у найдавнішому правовому джерелі, яке діяло на території сучасної України близько дев'яти століть тому, є надзвичайно позитивним та корисним фактом. Адже відображає не лише по-

ширеність банкрутства як явища, що характеризується також ознаками сучасного розуміння банкрутства, а й високий розвиток інституту торгівлі в Київській Русі та активну професійну діяльність законотворців того часу щодо врегулювання процедури проведення банкрутства. Ці норми також, на нашу думку, якісно виписані, ефективні і прогресивні на той час, такі, що становлять основу сьогодишніх норм. Як наслідок, це призвело до сприятливих результатів щодо матеріального змісту норм інституту та фактичної їх реалізації у вітчизняному господарстві на сьогодні.

Важливо підкреслити, що підхід до неспроможності, позначеної в «Руській правді», зберігся і в більш пізньому російському законодавстві. Змінювалися тільки пріоритети, ускладнювалося і розширювалося саме нормативно-правове регулювання. Наприклад, в «Соборному уложенні» московського царя Олексія Михайловича (1649 р.) на відміну від «Руської правди» встановлювалися граничні терміни сплати боргів. Відстрочка давалася тільки до трьох років [2]. Така міграція поняття у процесі історичного розвитку з формуванням та додаванням більш уточнюючих ознак, що фактично спрямовані на вдосконалення регулюючих норм, є позитивним фактором для банкрутства як явища, так і як процесу загалом.

Проаналізувавши історію поняття банкрутства та його процесу, необхідно зазначити зміст явищ, для цього доцільно звернутися до енциклопедичних словників та авторитетних думок низки зарубіжних, а також вітчизняних вчених.

Доцільно для початку розглянути словникові та енциклопедичні визначення.

Словник іншомовних слів головної редакції Української радянської енциклопедії Академії наук Української

РСР 1975 р. вміщує дефініцію терміна «банкрутство» з двома поясненнями слів-омонімів, які походять від одного й того ж іншомовного слова: «Банкрутство – 1) Боргова неспроможність, припинення платежів за борговими зобов'язаннями окремими капіталістами або акціонерними товариствами. 2) Переносно – неспроможність, крах планів, провал, розорення, нездатність виконати взяті зобов'язання» [3]. Звичайно, неможливо не звернути увагу на обмежене наведення об'єктів банкрутства у статті словника. Доцільно зазначити певну прив'язаність смислів до економічної системи тих часів. Але розкриття терміна з цього джерела є доцільним, оскільки демонструє існування й у капіталізмі банкрутства та розуміння цього явища тодішніми вченими.

Щодо більш спеціалізованих довідників, то словник економічних термінів визначає: «Банкрутство – (від італ. Banco – лава і rotto – зламаний) – нездатність боржника платити за своїми зобов'язаннями, повернути борги у зв'язку з відсутністю у нього коштів для оплати» [4]. Таке визначення не є достатньо повним, але загалом розкриває основні положення терміна.

Також, в економічній енциклопедії «Банкрутство (від італ. – bancarotto) – 1. Фінансова неспроможність боржника. Неможливість сплатити боргові зобов'язання за браком коштів. Платіжна неспроможність, фінансовий крах. Юридична чи фізична особа оголошується банкрутом тоді, коли сума заборгованості, пред'явлена боржникові до сплати або несплаченої у строк, перевищує задокументовану вартість рухомого чи нерухомого майна. Банкрутство може бути добровільним, пов'язаним із заявою до суду боржника; примусовим – при зверненні до суду кредиторів. Майно банкрута продається з аукціо-

ну або здається в оренду чи переходить в акціонерну власність. 2. Переносно – неспроможність, крах планів, політична поразка, нездатність виконати взяті зобов'язання» [5]. Енциклопедія більш повно характеризує поняття банкрутства, вказуючи, що особа оголошується банкрутом саме тоді, коли сума, яку необхідно сплатити, вище задокументованого майна підприємства, а також коли виникає дисбаланс у внутрішньому (бухгалтерському) обліку банкрута (активу та пасиву).

Цікаво, що й Центральна спілка споживчих товариств України у власних методичних рекомендаціях з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств визначає: «Банкрутство – неспроможність підприємства платити за своїми борговими зобов'язаннями. Банкрутство може бути зумовлене конкуренцією, некомпетентним управлінням, біржовими спекуляціями тощо» [6]. Інформаційність цього джерела полягає у визначенні спілкою можливих причин виникнення на підприємстві банкрутства, що, у свою чергу, звужує коло банкрутів за визначенням спілки у разі інших причин (катаклізми, форс-мажорні обставини).

Наведені вище розуміння банкрутства стали основою і в подальших дослідженнях вчених, які формували їх вже крізь сучасні реалії діяльності підприємств.

Серед зарубіжних та вітчизняних вчених проблеми банкрутства, а також саме визначення поняття досліджували: Є. М. Андрущак, Р. Г. Афанасьєв, С. Г. Беляєв, І. Бланка, А. А. Бутирський, А. П. Градов, Б. М. Грек, В. В. Джунь, Г. П. Иванов, В. А. Кашин, В. І. Кошкін, Б. І. Кузін, Л. О. Лігоненко, В. А. Малига, А. І. Семяніхін, Б. М. Поляков, О. Пластун, Е. В. Сгара, Л. С. Ситник, О. О. Степанов, Г. Таль, М. І. Тітов, І. В. Тинний, А. Шеремет та Р. Сайфулін й ін. Незважаючи на повноту проведених досліджень

вищезазначеними авторами, до цього часу залишається маловивченим питання особливостей поняття банкрутства підприємств в Україні.

Тож розглянемо відомі думки щодо визначення поняття «банкрутство».

На думку І. Бланка, банкрутство – це встановлена в судовому порядку фінансова неспроможність підприємства, тобто нездатність підприємства задовольнити в установлені строки пред'явлені до нього з боку кредиторів вимоги та виконати зобов'язання перед бюджетом [7]. Це визначення є фактичним і тому перекликається з низкою правових понять банкрутства.

Зовсім іншої думки дотримується О. Пластун, який вважає, що банкрутство – це підсумковий результат глибокої фінансової кризи, що унеможливає нормальну діяльність підприємства та робить його неплатоспроможним [7]. Це визначення не розкриває зміст самого явища, а розглядає його крізь призму причинно-наслідкового зв'язку і, як результат, наслідку – неспроможності.

Банкрутство – це неспроможність підприємства фінансувати поточну операційну діяльність і погасити термінові зобов'язання, так вважають А. Шеремет та Р. Сайфулін [7]. Сформована авторами думка є вичерпно фактичним відображенням стану бухгалтерських рахунків та балансу підприємства під час банкрутства.

Р. Брейлі та С. Майерс розглядають поняття з погляду кредиторів та їх інтересів: «банкрутство є узаконений спосіб поглинання фірми кредиторами, якщо та не виконує свої зобов'язання» [8]. У визначенні підкреслюється головна мета ліквідаційної процедури, а саме захист майна й інтересів кредиторів шляхом легальної процедури.

Р. Фрай наголошує, що «банкрутство – це ринковий спосіб покарання підпри-

ємства за масштабні помилки в менеджменті» [9]. Таке визначення стосується управлінської діяльності підприємств та розглядається як своєрідний індикатор незадовільного керування.

Щодо самої процедури банкрутства, то офіційного визначення їй не дано, але, все ж, слід зазначити таку особливість – процедура банкрутства є кінцевою стадією невдалого функціонування підприємства, якій, зазвичай, передують стадії нормальної ритмічної роботи і фінансових ускладнень. Банкрутство рідко буває несподіваним, особливо для досвідчених фінансистів та менеджерів, які намагаються регулярно відслідковувати тенденції в розвитку власних підприємств і найбільш важливих контрагентів та конкурентів [11]. Тож, на жаль, реалізація процедури банкрутства є фіналом діяльності підприємства. Щодо об'єктивного визначення процедура – це впорядкований комплекс активно-документальних дій, які передбачені чинним законодавством, Господарським кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України та іншими постановами й ухвалами органів влади, що направлені на нормативне вирішення питання неспроможних платників у процесі їх ліквідації шляхом почастинного розподілу майна.

Оскільки праці вчених мають науково-рекомендаційний характер, необхідно звернутись до законодавчих джерел. На сьогодні розвинені країни світу в своїх сучасних правових системах переважно використовують критерій неплатоспроможності. Англійське, французьке законодавства переважно базуються на недостатності ліквідних активів боржника. Але в Німеччині поряд з критерієм неплатоспроможності використовується і критерій неоплатності – «надлишкова заборгованість», який є додатковою підставою

для провадження у справі про банкрутство та підставою для вибору конкретної процедури – ліквідаційної чи реабілітаційної. Окрім названих ознак та критеріїв банкрутства, законодавчі акти багатьох країн визнають необхідною умовою банкрутства – збіг кредиторів, тобто наявність у боржника кількох кредиторів [12]. Як правило, Україна широко використовує позитивну практику імплементації, що надзвичайно актуально і позитивно для правової системи країни, адже Україна територіально знаходиться в Європі і для врегулювання відносин у всесвітньому економічному просторі зі світовими спільнотами необхідно і надзвичайно доцільно, враховуючи багаторічний досвід закордонного законодавства, виписувати власні норми. Це давало змогу, крім ефективного регулювання в країні, можливість плідної співпраці з іншими державами. Враховуючи процес глобалізації, така потреба стає нагальною.

Верховна Рада України законотворчо визначила поняття банкрутства ще у редакції Закону України «Про банкрутство» від 14 травня 1992 р. Проте визначення не було достатньо відпрацьованим і перевіреною практикою, тому оперативно враховуючи суспільно-політичні процеси, з кожною новою редакцією цього закону воно вдосконалювалось та відшліфовувалось потребами, що висувались до правового регулювання цього інституту. На сьогодні важливою подією для цієї проблематики стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», де законодавець постановив викласти закон у новій редакції, вичерпно доповнив визначення «банкрутство», вивівши регламентовані засоби відновлення платоспроможності та вказавши відсилання

на передбачений єдино можливий порядок погашення грошових вимог кредиторів, тим самим зробивши можливим гідне регулювання цієї процедури на рівні законодавства розвинених країн.

Власне, визначення у новій редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», яка набрала чинності з 18 січня 2013 р., прописано у такому вигляді:

«банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Законом, грошові вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури» [13].

Щодо минулої редакції закону, а саме «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції від 21.09.2012 р. вказується, що: «банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури» [14].

Доцільно зауважити про вагоме розширення визначення поняття, яке стало можливим саме завдяки таким законодавчим змінам. Неможливо не підкреслити також важливість цього уточнення, адже унітарність статей часто призводить до зловживання та спекуляцій такою свободою дій, складанням злочинних схем, що, використовуючи прогалини в законодавстві, документально законні, але мають злочинний характер і метою їх створення є саме корисливі, протизаконні інтереси.

Тому для України загалом і окремо для її економіки, такі законодавчі зміни є надзвичайно позитивними і на майбутнє дозволять жорсткіше регулювати

потенційно важливу сферу економічної стабільності, яка виражається в можливості балансування нерентабельних підприємств, що мають єдино можливий вихід з ринку – ліквідацію, і таких, фінансове здоров'я яких можливо відновити шляхами санації та мирової угоди.

Звичайно, саме визначення не в змозі врегулювати всі ці процедури, але як Конституція України має найвищу юридичну силу серед усієї системи права нашої країни, так і законодавчо прописане, чітко сформоване визначення є базисом у всьому інституті відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом та гарантом прозорості й неможливості обходження цих норм.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що банкрутство – це стадія, коли підприємство вже не може нічого вдіяти, коли всі спроби подолати кризу були марними і наступною стадією, в яку ввійде підприємство, буде його ліквідація [7]. А також це катастрофічний фінансовий стан підприємства, який виникає на фазі згортання виробництва та кризи збуту, внаслідок невикористаного механізму антикризового управління [10].

Таким чином, ми з'ясували основні визначення поняття «банкрутство» і, звернувшись до сутності цього явища, визначили загальні підсумкові поняття, які можна окреслити так: банкрутство, у суб'єктивному розумінні, зі сторони власників підприємства (банкрутів), стадія, коли підприємство вже не може нічого вдіяти, коли всі спроби подолати кризу були марними (під банкрутством розуміється крайній прояв фінансової кризи, зокрема об'єктивною передумовою банкрутства підприємства є стан неплатоспроможності); банкрутство ж, у об'єктивному розумінні, фактично є процесом (процедурою) виходу власників такого підприємства із цього кри-

Список використаної літератури

1. *Поляков Б. Н.* Процедура банкрутства. – К., 2002. – С. 546.
2. *Романова І. В.* Еволюція нормативно-правової бази державного регулювання фінансового стану організацій // Журнал «Економічний аналіз: теорія і практика». – № 7 (64). – 2006.
3. Словник іншомовних слів / За ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука // Гол. ред. Української радянської енциклопедії АН УРСР. – К., 1975. – С. 87.
4. Словник економічних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ekonomiks.net.ua>
5. Економічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyclor.com.ua>
6. Методичні рекомендації з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств // Центральна спілка споживчих товариств України. – 28.07.2006. – Розділ 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>
7. *Каламбет С. В., Твардовська А. М., Почечун О. І.* Державне регулювання процесу банкрутства та санації на підприємстві. – Науковий журнал. Складні системи і процеси. – № 2. – 2011.
8. *Брейли Р., Майерс С.* Принципы корпоративных финансов : пер. с англ. – М. : ЗАО Олимп -Бизнес, 1997. – 1120 с.
9. *Frey L. Rene* Staatliche Finanzhilfen fur Airlines und Airports? Wirtschaftswissenschaftliche Betrachtungen zum Fall Swissair. Wirtschaftswissenschaftliches Zentrum WWZ der Universitat Basel, 2001.
10. *Шапуров О. О.* Політика антикризового управління при загрозі банкрутства / О. О. Шапуров // Таврійський державний агротехнологічний університет. – № 15.– 2011. – С. 291-292, 296.
11. *Кірейцев Г. Г.* Фінансовий менеджмент : підруч. – Житомир : ЖІТІ, 2001. – 440 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buklib.net/component/optioncom>
12. *Васильев Е. А.* Правовое регулирование конкурсного производства в капиталистических странах. – М., 1989. – С. 64.
13. Верховна Рада України : офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
14. Там само.